

Ersättningar till brottsoffer — samverkan eller kollision?

Av jur. dr RUTH MANNELQVIST

Ett brott kan inte göras ogjort genom ekonomisk ersättning, men betalningen kan kompensera skador och bidra till en upprättelse för offret. Ersättning kan utgå från tre olika rättsliga system; skadestånd, försäkring eller brottsskadeersättning, vilka baseras på olika regler och skilda utgångspunkter. Från ett brottsofferperspektiv är det därför viktigt att uppmärksamma hur ersättningsfrågan till brottsoffer löses både inom och mellan olika ersättningssystem samt i jämförelse med annan lagstiftning.

Brott innebär ofta en omskakande personlig upplevelse och kan medföra ingripande följder av olika slag för den som blivit utsatt. Brottsoffret riskerar att drabbas av psykiska eller fysiska skador och orsakas förluster av både ekonomisk och annan art.¹ Alltsedan införandet av den första brottsskadeersättningen har beaktandet av brottsoffer och deras rättigheter huvudsakligen kretsat kring ekonomisk kompensation. Numera omfattar dock brottsofferfrågan många andra perspektiv. Det gäller såväl social och humanitär hänsyn, som skydd och stöd till brottsoffer på grund av deras särskilda utsatthet för stora fysiska och psykiska påfrestningar beroende av allvarlig brottslighet.² Även den efterföljande rättsprocessen är viktig ur ett brottsofferperspektiv och behovet av att stärka brottsoffrets ställning i rättsväsendet är centralt.³ Inte desto mindre är de ekonomiska frågorna fortsättningsvis viktiga för brottsoffer. Brottet kan inte göras ogjort genom ekonomisk ersättning, men ersättningen kan bidra till en upprättelse för offret.

För brottsoffer finns tre möjligheter att få ersättning för sina skador. I första hand kan offret rikta sina anspråk mot gärningspersonen genom skadestånd. Kan inte denne betala skadestånd, eller är gärningspersonen okänd, finns det möjlighet för brottsoffret att ersättas via överfallsskyddet i hemförsäkringen. Får brottsoffret ingen ersättning från vare sig skadestånd eller hemförsäkring kan den statliga

¹ Prop. 1977/78:126 Ersättning för brottsskador, s. 7 ff.

² Se Persson, Åsa, De politiska partiernas rättspolitik. Iustus förlag, Uppsala 2004. I hennes forskning märks en tydlig förändring i de politiska partiernas uppfattning om brottsoffer. Se även bl.a. prop. 1998/99:41 Ändringar i brottsskadelagen.

³ Vid Juridiska institutionen, Umeå universitet, bedrivs ett mångdisciplinärt forskningsprojekt med titeln Brottsoffer i rättsväsendet. Projektet syftar till att etablera brottsofferperspektivet inom den juridiska forskningen och områden som uppmärksammas är både rättsliga regleringar och frågor berörande bemötande och attityder hos rättsväsendets aktörer. Projektet består av fyra seniora forskare och fem doktorander, med jur. dr Görel Granström som projektledare. En del av projektet utgörs av delprojekt Ekonomiska konsekvenser för brottsoffer.

brottsskadeersättningen ersätta offret. Från lagstiftarens sida åberopas särskilt sociala och humanitära skäl för ett samhälleligt engagemang när det gäller personskador.⁴ Skadorna anses ofta innebära ett kraftigt ingrepp i den skadades livsföring och försörjningsmöjligheter. Den statliga brottsskadeersättningen grundas därför på ett antal rättsprinciper som kan ses som ett uttryck för solidaritet i samhället och en allmän hänsyn till brottsoffer. Svårigheter för brottsoffer att få ersättning från skadevållaren gör det angeläget att samhället kan bistå med ekonomisk hjälp. I motiven till brottsskadelagen framgår att

”[d]e flesta av oss torde finna det rimligt och rättvist att samhället visar sin solidaritet med dem som drabbas av brott genom att ta på sig ett större ekonomiskt ansvar.”⁵

Det har sedan mitten av 1930-talet funnits möjlighet till ekonomisk ersättning från staten till den som blivit skadad p.g.a. brott.⁶ Kompensation till brottsoffer har dock inte alltid baserat på solidaritet till brottsoffer. När den första statliga brottsskadeersättningen infördes för ca 60 år sedan var avsikten att den huvudsakligen skulle ersätta skador som orsakats av elever från vissa ungdomsvårdsanstalter. Ersättningen kom därefter att förstärkas genom det s.k. rymlingsanslaget år 1948. Härigenom kom skador som vållats av rymlingar från kriminalvårdsanstalt, ungdomsvårdsskola eller liknande inrättning att täckas. Anslaget baserades mycket tydligt på en omsorg för brottslingen, eftersom syftet med ersättningen var att lugna dem som bodde i närheten av ungdomsvårdsskolor, vilka bedrevs i öppen form.⁷

Det första generella ersättningssystemet tillkom år 1971 genom brottsskadeanslaget och utgjorde en personskadeersättning p.g.a. brott. Ersättningen prövades utifrån den skadelidandes behov och hänsyn togs även till skadestånd eller annan utbetald ersättning. År 1978 infördes en ny ersättningsform; brottsskadeersättning. Den bestod huvudsakligen av en sammanslagning av rymlingsanslaget och personskadeersättningen.⁸ Även brottsskadeersättningen baserades på kriminalpolitiska aspekter genom att den skadevållandes perspektiv lyftes fram. Ersättningen ansågs bidra till en positivare hållning från allmänhetens sida till kriminalvården och samtidigt underlätta rehabiliteringen för den som utfört brottet.⁹ Lagstiftning som tog sin utgångspunkt i brottsoffrens intresse förverkligades först under senare

⁴ Prop. 1977/78:126 Ersättning för brottsskador, s. 10 ff.

⁵ Prop. 1977/78:126, s. 9.

⁶ Romander, Holger, Om statlig brottsskadeersättning — i Sverige och utomlands. I festskrift till Ulf K. Nordensson, Jure AB 1999, s. 391–409.

⁷ Lindstedt Cronberg, Marie, Från målsägande till brottsoffer. I Bergenlöv, Eva, Lindstedt Cronberg, Marie och Österberg, Eva (red.), Offer för brott. Våldtäkt, incest och barnamord i Sveriges historia från reformationen till nutid. Nordic Academic Press, Lund 2002, s. 25–56.

⁸ Romander, 1999, s. 394 och prop. 1977/78:126, s. 8.

⁹ Prop. 1977/78:126, s. 9.

delen av 1980-talet och under senare år domineras det offentliga materialet av olika hänsyn till brottsoffret.¹⁰

Artikeln syftar till att ge en kortfattad beskrivning av ersättningssystemen och därigenom belysa och problematisera olika ekonomiska konsekvenser för brottsoffer. Utöver skadestånd, privata försäkringar och brottsskadeersättning kan brottsoffer dessutom få ersättning via socialförsäkringen om offret inte kan arbeta på grund av t.ex. sjukdom. Eftersom den allmänna försäkringen inte uteslutande vänder sig till brottsoffer utan är avsett för alla som av olika grunder inte kan tillgodose sin egen försörjning, lämnas därför det allmänna försäkringssystemet utanför denna beskrivning.

Begreppet brottsoffer är vedertaget inom doktrinen och det förekommer i både förarbeten och rättsregler. Inte desto mindre saknas en legal definition av begreppet.¹¹ Det finns många olika definitioner av brottsofferbegreppet som kan inrymma både människor som drabbats av brott och fysiska eller juridiska offer för ekonomisk brottslighet eller miljöförstöring med mera.¹² En vanlig definition av begreppet brottsoffer inom juridiken är en fysisk person som drabbats av personskada, sakskada eller psykiskt lidande till följd av brott.¹³ Det är också dessa brottsoffer som avses i den fortsatta framställningen.

Ersättningssystemen ur ett rättskedjerspektiv

Brottsoffer kan ersättas utifrån tre olika regelsystem. Ersättning via skadeståndslagen baseras på en privaträttslig rättighet till skadestånd där skadevällarens egen ekonomiska situation är avgörande för offrets möjlighet att få skadestånd. Försäkringsersättningarna baseras i sin tur på olika avtalsrättsliga förhållanden som föreligger mellan antingen skadevällaren och försäkringsbolaget eller den som lider skada och försäkringsbolaget. Brottsskadeersättning utgör en offentligrättslig lagstiftning där rätten till ersättning grundas på skadeståndsrättsliga principer men med statlig finansiering, och där det tydligt understryks att ersättningen inte är något skadestånd.¹⁴

Ett brottsoffer kan av olika skäl vara hänvisat till alla tre ersättningssystemen. En grundläggande förutsättning bör därför vara att ersättningarna samverkar med varandra och att bedömningsgrunderna för ersättning i de olika systemen är desamma. Ur ett rättskedjerspektiv är det viktigt att uppmärksamma hur ersättningsfrågan till brottsoffret löses mellan olika ersättningssystem, men även i jämförelse med an-

¹⁰ Persson, 2004, s. 202 ff. Se även bl.a. prop. 1998/99:41, prop. 2000/01:68 Ersättning för ideell skada och prop. 2000/01:79.

¹¹ I lagstiftningen används dock framför allt begreppet målsägande, 20 kap. 8 § rättegångsbalken (RB). Begreppet målsägande kan beskrivas som både vidare och snävare än brottsofferbegreppet.

¹² Persson, 2004, s. 197 f.

¹³ Diesen, Christian, Brottsoffret och omvärlden, (s. 29), I Diesen (red.), Brottsoffrets rätt, Juristförlaget, Stockholm 1995, s. 27–90. Se även prop. 2000/01:79 Stöd till brottsoffer, s. 8.

¹⁴ Prop. 1977/78:126, s. 38.

nan lagstiftning. Med rättskedjeperspektiv avses här individens förhållande till de olika ersättningsystemen.¹⁵ Genom att studera rättskedjan mellan ersättningsystemen och lyfta upp konsekvenserna av rättsliga regler och principer i systemen kan sammanhanget mellan systemen tydliggöras.

Ersättningsystemen

Ett brottsoffer ska i första hand ersättas av gärningspersonen. Möjligheten till ersättning baseras på den rätt till skadestånd som uppkommer enligt skadeståndslagen.¹⁶ Rätten till ersättning baseras således på att både de objektiva och subjektiva förutsättningarna är uppfyllda. Objektivt sett måste en skada ha uppkommit genom aktivt handlande, med adekvat kausalitet mellan skadan och handlingen. Culparegeln föreskriver att subjektivt sett ska skadan ersättas av den som varit vållande genom uppsåt eller oaktsamhet. En central princip inom skadeståndsrätten är att den skadelidande ska få full ersättning för skadan och därmed försättas i samma läge som om skadan aldrig inträffat. Skador som ersätts enligt skadeståndsrätten bestäms huvudsakligen av domstol och utgörs av ekonomiska eller ideella skador. Ekonomiska skador består av personskada, sakskada och ren förmögenhetsskada, medan ideella skador kan uppkomma både i samband med personskada och genom kränkning. Med ideella skador avses bl.a. lidande, obehag och psykiska påfrestningar och dessa ersätts som sveda och värk samt lyte och men, men även genom kränkingsersättning.¹⁷

Saknar gärningspersonen ekonomiska möjligheter att ersätta brottsoffret eller är gärningspersonen okänd, kan brottsoffret få ersättning via sitt försäkringsbolag. I de flesta hemförsäkringar finns ett överfallsskydd som ger den försäkrade en ersättning om denne blivit utsatt för ett överfall. Försäkringsbolagen Folksam, Trygg-Hansa, Länsförsäkringar och If har utformat sina villkor som summaförsäkringar eller skadeförsäkringar.¹⁸ Med summaförsäkring avses att ersättningen utgår med en i förväg fastställd summa, medan skadeförsäkringen lämnar ersättning utifrån den konkreta situationen i det

¹⁵ Jfr Lindgren, Magnus, Pettersson, Karl-Åke och Hägglund, Bo, *Brottsoffer. Från teori till praktik*. Jure förlag, Stockholm 2001, s. 52, som med rättskedjeperspektiv avser de rättsvårdande myndigheternas beroende av varandras verksamheter för att tillgodose medborgarens krav på minskad brottslighet och ökad trygghet med en rättskedja som utgår från brottsanmälan till slutlig lagföring.

¹⁶ Skadeståndslag (1972:207).

¹⁷ 2 kap. 1 § och 5 kap. skadeståndslagen. Se bl.a. Hellner, Jan, *Skadeståndsrätt*. Almqvist och Wicksell, Stockholm 1972 och Hellner, Jan, *Skadeståndsrätt* (6 uppl.), Norstedts förlag, Stockholm 2001 samt SOU 1998:40 *Brottsoffer. Vad har gjorts? Vad bör göras?* Betänkande av brottsofferutredningen.

¹⁸ Folksam Försäkringsvillkor 1 januari 2004 Hem och villa, Trygg-Hansa Hem-, villahem och fritidshusförsäkring 2003-01-01, Länsförsäkringar Västerbotten Villahemförsäkring, villkor 2001-06-01 och försäkringsbolaget If, Hem Försäkringsvillkor maj 2004. Notera att Länsförsäkringar utgörs av 24 självständiga länsförsäkringsbolag. I denna artikel har villkoren hos Länsförsäkringar Västerbotten granskats närmare.

enskilda fallet.¹⁹ Försäkringsvillkoren är i många avseende likadana hos de olika försäkringsbolagen, även om bolagen Folksam och Trygg-Hansa utformat ersättningen som summaförsäkringar, medan Länsförsäkringar och If:s försäkringsvillkor utgör skadeförsäkringar.

Brottsskadeersättning

Om brottsoffret inte kan ersättas av gärningspersonen eller någon försäkring, kan brottsoffret få brottsskadeersättning. Brottsskadeersättningen är således subsidiär till annan ersättning. Det innebär att vid bestämmande av brottsskadeersättning avräknas skadestånd eller andra ersättningar som utfallit på grund av skadan.²⁰ Brottsskadeersättningen fungerar därmed som en garanti eller skydd för den skadelidande.

Brottsskadeersättningen utgår, i likhet med exempelvis socialförsäkringarna, från en kollektiv finansiering genom statsmedel och baseras på ett allmänt och generellt ersättningssystem. Med generellt ersättningssystem avses i detta sammanhang att ersättningarna inte behovsprövas utan baseras på den skadeståndsrättsliga principen om full gottgörelse för skadan.²¹ Tidigare behovsprövades ersättningen utifrån principen om den skadelidandes ekonomiska behov av ersättningen men prövningen togs bort i slutet av 1970-talet med motiveringen att ersättningen principiellt sett bör utgå till alla.²²

Även om brottsskadeersättningen inte är att betrakta som ett skadestånd ska den bestämmas enligt skadeståndsrättsliga principer och regler.²³ Brottsskadeersättning utges vid personskada, kränkningar och i vissa fall vid sakskada till följd av brott.²⁴ Ersättningen beslutas av Brottsoffermyndigheten, vars beslut inte kan överklagas.²⁵ Har skadehändelsen redan prövats i domstol är myndigheten inte bunden av avgörandet men är skadeståndet sakprövat tenderar myndigheten att i de flesta fall fastställa brottsskadeersättningen till samma belopp. Myndigheten frångår dock domstolens beslut om rättstillämpningen inte varit korrekt, om ersättningsnivån avviker från rådande praxis eller om myndigheten kan grunda sitt beslut på omständigheter som inte varit kända för domstolen.²⁶

¹⁹ Hellner, Jan, Försäkringsrätt. Andra omarbetade upplagan, Stockholm 1994, s. 56.

²⁰ 6–8 §§ brottsskadelagen (1978:413).

²¹ Se vidare socialförsäkringens grundläggande principer, Mannelqvist, Ruth, Samband i socialförsäkringen. En rättsvetenskaplig studie av sambandet mellan förmåner och avgifter i socialförsäkringen, Iustus förlag, Uppsala 2003, s. 93 ff. Prop. 1977/78:126, s. 7.

²² Prop. 1977/78:126, s. 13.

²³ Prop. 1977/78:126, s. 38.

²⁴ 1–3 §§ brottsskadelagen.

²⁵ Prop. 1977/78:126, s. 8 och 12 § brottsskadelagen.

²⁶ Se vidare Brottsoffermyndighetens referatsamling 2003, s. 9.

En generell förutsättning för att brottsoffret ska erhålla brottskadeersättning är en brottslig handling.²⁷ För att ett brott ska föreligga krävs att handlingen är otillåten och att skadevällaren har ett personligt ansvar. Som huvudregel krävs inte att brottet är uppsåtligt eller att skadevällaren har fällts till ansvars för brottet för att ersättning ska utgå. Inte heller måste ett straffrättsligt ansvar kunna utkrävas av förövaren för att ersättning ska utbetalas och brottskadeersättning kan betalas även om brottet är preskriberat.²⁸

Personskada bestäms enligt skadeståndslagens regler om ersättning av personskada och hit räknas även kläder, glasögon och liknande föremål som den skadade bar på sig vid skadetillfället.²⁹ Ersättningen omfattar sjukvårdskostnader och andra kostnader, inkomstförlust och kompensation för sveda och värk, lyte eller annat stadigvarande men samt särskilda olägenheter till följd av skadan.

Kränkning

En stor del av den utbetalda brottskadeersättningen avser ersättning för kränkning.³⁰ Den ideella skadan kränkning innebär ett angrepp på den skadelidandes personliga integritet, privatliv och människovärde.³¹ Enligt lagstiftaren ska kränkingsersättningen

”[...] kompensera känslor som den kränkande handlingen har framkallat hos den skadelidande, såsom rädsla, förnedring, skam eller liknande som inte tar sig sådana medicinska uttryck att det föreligger en personskada.”³²

Människor kan känna sig kränkta av olika anledningar och det är därför viktigt att komma ihåg att kränkingsersättningen endast utgår vid kränkning p.g.a. brott. Utmärkande för de brott som grundar rätt till kränkingsersättning är att de innefattar ett angrepp på den skadelidandes personliga integritet, privatliv och människovärde. I dessa fall måste skadevällaren som huvudregel ha handlat uppsåtligt, men ersättningen kan även betalas ut i vissa särskilda fall vid brott som inte varit uppsåtliga. Enligt praxis kan kränkingsersättning därför utbetalas även vid oaktsamhetsbrott, om omständigheterna vid brottet är så försvårande att den skadevällandes handlande närmar sig en uppsåtlig gärning och därmed har samma kränkande innebörd som ett avsiktligt angrepp på den skadelidandes integritet.³³

För ersättningsrätt krävs att kränkningen varit allvarlig. Vad som utgör en allvarlig kränkning måste bedömas utifrån samtliga omstän-

²⁷ Med brott avses både straffbelagda handlingar enligt brottsbalken (BrB) men även brott enligt specialstraffrättslig lagstiftning, bl.a. trafikbrott. Se t.ex. NJA 1997 s. 315 och NJA 1997 s. 572.

²⁸ Prop. 1977/78:126, s. 38. Notera dock preskriptionstiden avseende rätt att kräva ersättning från Brottsoffermyndigheten enligt 14 § brottskadlagen.

²⁹ 5 kap. 1–5 § skadeståndslagen och 2 § brottskadlagen.

³⁰ Se Brottsoffermyndighetens referatsamling 2003, s. 14.

³¹ 2 kap. 3 § skadeståndslagen och 2 § 2 st. brottskadlagen.

³² Prop. 2000/01:68, s. 48.

³³ Se NJA 1997 s. 315 och NJA 1997 s. 572.

digheter i varje enskilt fall. Inte desto mindre bestäms ersättning utifrån vilken kränkning ett visst brottsligt angrepp typiskt sett innebär och förutsätter därför en skada orsakad av viss typ av brottslighet. Detta innebär att ersättningen i stor utsträckning bestäms efter objektiva kriterier, utifrån en skönsässig bedömning som baseras på etiska och sociala värden. Graden av skuld hos gärningsmannen ska inte påverka ersättningens storlek utan det är graden av kränkning som ska bestämma omfånget. Allmänt sett innebär vissa typer av brott, t.ex. sexualbrott och allvarliga våldsbrott, svårare kränkningar av den personliga integriteten än andra. Upprepas övergreppen eller sker dessa under en längre tidsrymd anses det typiskt sett innebära svårare kränkningar av den personliga integriteten än om motsvarande övergrepp sker vid endast ett tillfälle. Vid bestämmandet av ersättningens storlek är utgångspunkten därför främst den kränkande handlingens art och varaktighet. Därvid ska särskilt beaktas om den brottsliga handlingen haft förnedrande eller skändliga inslag, varit ägnad att framkalla allvarlig rädsla för liv och hälsa samt riktat sig mot någon med särskilda svårigheter att värja sin personliga integritet. Dessutom uppmärksammas om förövaren missbrukat ett beroende- eller förtroendeförhållande, vilket framför allt tar sikte på sexuellt utnyttjande av underårig. Med tanke på ärekränkingsbrotten är det för övrigt viktigt att beakta om handlingen varit ägnad att väcka allmän uppmärksamhet.³⁴

Trots att ersättning ska bedömas utifrån objektiva faktorer kan hänsyn tas till intensiteten i den skadelidandes upplevelser av kränkningen. Har kränkningen varit särskilt allvarlig eller klart lindrigare i det enskilda fallet kan en avvikelse göras från den mera schablonartade bedömningen. Det kan exempelvis vara fråga om att den kränkte på grund av tidigare upplevelser har påverkats särskilt starkt av ett angrepp på den personliga integriteten. Har detta varit förutsebart måste det också kunna beaktas vid bedömningen av graden av kränkning.³⁵

Kränkningen försvinner inte genom ersättningen men den kan lindra verkningarna av kränkningen. Tanken bakom ersättningen är att den ska bidra till att ge skadelidande upprättelse för den förnedrande och kränkande handlingen och möjliggöra att självrespekten och självkänslan hos den drabbade kan återställas. Det kan även handla om att i svåra situationer förändra hela livssituationen för brottsoffret.

”Det ligger visserligen i sakens natur att själva kränkningen inte kan suddas ut genom ersättning i pengar. Ersättningen kan dock lindra verkningarna av kränkningen. [...] Genom ersättningen kan den skadelidande t.ex. unna sig

³⁴ 5 kap. 6 § skadeståndslagen och prop. 2000/01:68, s. 51 ff.

³⁵ Se även NJA 1998 s. 374.

något extra och därigenom skingra tankarna på kränkningen och den olust och det obehag som han eller hon har åsamkats.”³⁶

Ersättning för sveda och värk, som ingår som en ersättningsbar ideell skada vid personskada, får inte förväxlas med kränkningersättning.³⁷ Skillnaden dem emellan är att kränkningersättningen avser den kränkning som själva brottet utgör, medan sveda och värk ska kompensera det efterföljande lidandet som själva personskadan gett upphov till.³⁸

Får alla brottsoffer ersättning?

Enligt den i inledningen fastlagda definitionen av brottsoffer, omfattas fysiska personer som drabbats av personskada, sakskada eller psykiskt lidande till följd av brott. Vid en närmare granskning av de olika ersättningssystemen framgår dock att det finns både begränsningar och utvidgningar från denna definition.

Överfallsskydd i hemförsäkringar

I försäkringsbolagens villkor framgår att skyddet gäller för privatlivet och det innebär vanligen att om någon blir överfallen till och från arbetet, utgår ingen ersättning. Någon motsvarande begränsning när det gäller skadestånd eller brottsskadeersättning saknas. Diskussioner har förts om att arbetsgivarna, istället för staten, borde stå för kostnaderna när det gäller att ersätta denna typ av skador. Lagstiftaren har dock valt att invänta utvecklingen inom de kollektiva och privata försäkringarna.³⁹

Andra gemensamma villkor bland försäkringsbolagen anger att överfallsskyddet inte gäller om den skadelidande utan skälig anledning utsätter sig för risken att skadas. Detta gäller även om skadan blir allvarligare än som kunnat förutse, eller om den skadade har varit påverkad av alkohol eller andra berusningsmedel, om det inte kan påvisas att skadan saknat samband med påverkan. Vid våldtäkt eller annat sexuellt tvång ska dock den skadelidandes eget beteende inte beaktas.⁴⁰

Av Länsförsäkringars och If:s försäkringsvillkor framgår att ersättningen bestäms enligt svensk skadeståndsrätt. Samtidigt begränsas det högsta utbetalande beloppen hos båda försäkringsbolagen.⁴¹ Det

³⁶ Prop. 2000/01:68, s. 48.

³⁷ 5 kap. 6 § skadeståndslagen och jfr 5 kap. 1 § 3 p. skadeståndslagen.

³⁸ Prop. 2000/01:68, s. 19 och NJA 1991 s. 776.

³⁹ Prop. 1998/99:41, s. 39.

⁴⁰ Folksam Försäkringsvillkor 1 januari 2004 Hem och villa, Trygg-Hansa Hem-, villahem och fritidshusförsäkring 2003-01-01, Länsförsäkringar Villahemförsäkring, villkor 2001-06-01 och försäkringsbolaget If, Hem Försäkringsvillkor maj 2004.

⁴¹ En liknande begränsning finns i brottsskadeersättningen enligt 11 § brottsskadelagen. Här begränsas personskada till högst 20 gånger prisbasbeloppet. För år 2005 innebär det 788 000 kronor. Ersättning med anledning av kränkning, sakskada eller allmän förmögenhetsskada begränsas till högst tio gånger prisbasbeloppet, således 394 000 kronor.

högsta utbetalande beloppet är 500 000 kronor, även om det är flera av dem som omfattas av försäkringen som skadats.⁴² Beloppsbegränsningen medför därför att överfallsskydden inte följer den viktiga skadeståndsrättsliga principen om full ersättning såsom om skadan aldrig inträffat. Ersättningen från Länsförsäkringar och If, samt i viss mån Folksam, är vidare subsidiär till skadestånd eftersom den skadelidande måste visa att denna har rätt till skadestånd men att gärningspersonen antingen är okänd eller oförmögen att betala. För Länsförsäkringars del gäller inte heller överfallsskyddet om den skadelidande kan få ersättning från någon annan försäkring.⁴³ När det gäller Trygg-Hansa och If är detta dock begränsat till att endast gälla om ersättning utgår från arbetsskadeförsäkringen eller det statliga personskadeskyddet.⁴⁴ Motsvarande begränsningar saknas hos Folksam.

Gemensamt för försäkringsbolagen är att ersättningen är begränsad, oaktat om villkoren är utformade som summaförsäkring eller skadeförsäkring. Begränsningarna utgörs dels som tidigare framgått av en summabegränsning för ersättningen, men består även i en begränsning beroende på vem som är gärningsperson. Om den skadelidande sammanbor med den som orsakat skadan utgår inte någon ersättning.⁴⁵ Det medför att framför allt en kvinna som blir utsatt för våld av någon som hon sammanbor med, inte räknas som brottsoffer i dessa sammanhang. Att reglera denna typ av skador genom privata försäkringar anses av försäkringsbranschen vara i princip omöjligt eftersom överfallsskyddet dels anses gälla ett utifrån kommande angrepp, dels skulle medföra alltför höga premier och dels kunde komma gärningsmannen tillgodo.⁴⁶ Inskränkningen innebär vidare att inte heller barn omfattas av hemförsäkringens överfallsskydd, om barnet blivit utsatt för våld eller övergrepp av sina föräldrar.

Anhöriga som brottsoffer

Nära anhöriga till dem som dödats genom brott kan få ersättning för sin egen personskada. Vid ett flertal tillfällen under 1990-talet har Högsta domstolen fastslagit rätten till skadestånd för psykiska besvär som någon drabbats av till följd av att en nära anhöriga dödats eller skadats allvarligt. I två pleniavgöranden år 1993 konstaterade domstolen att psykiska besvär hos närstående var en typisk och närliggande följd när en nära anhörig dödats genom en uppsåtlig handling och att starka billighetsskäl talade för att skadestånd skulle utbetalas om sådana besvär uppstått.⁴⁷ I ett senare fall utvidgades praxis att omfatta

⁴² Länsförsäkringars Villahemförsäkring, s. 40.

⁴³ Länsförsäkringars Villahemförsäkring, s. 40.

⁴⁴ Trygg-Hansa Hem-, villahem och fritidshusförsäkring, s. 35 och If Hem Försäkringsvillkor, s. 13.

⁴⁵ Folksam Försäkringsvillkor Hem och villa, s. 23, Trygg-Hansa Hem-, villahem och fritidshusförsäkring, s. 35, Länsförsäkringar Villahemförsäkring, s. 40 och If Hem Försäkringsvillkor, s. 13.

⁴⁶ SOU 1998:40, s. 227.

⁴⁷ NJA 1993 s. 41 I och II.

skadestånd vid grov oaktsamhet som låg nära ett uppsåtligt handlande.⁴⁸ Genom en lagändring år 2002 erhöll anhöriga till den som dödsdats rätt till skadestånd för personskada, främst psykiska besvär, som har åsamkats dem till följd av dödsfallet.⁴⁹ Som anhörig räknas den som genom släktskap, samboende eller liknande står den skadade särskilt nära.⁵⁰ I ett fall har dock även syskon räknats som anhöriga och befunnits ha rätt till skadeståndsansättning.⁵¹ En rätt till kränkingsersättning till anhöriga avvisades dock av lagstiftaren med motivet att ersättning för kränkning endast utgår till den som direkt blivit utsatt för kränkning genom brott som innefattar ett angrepp mot dennes person, frihet, frid eller ära. En utvidgning skulle utgöra en principiell nyhet i svensk skadeståndsrätt som krävde mer ingående överväganden med beaktande av olika rättssystematiska konsekvenser.⁵²

Enligt skadeståndslagen begränsas anhörigas ersättningsrätt till fall när skadan lett till döden. Bestämmelsen är dock inte avsedd att ligga till grund för ett motsatsslut att rätt till skadestånd inte finns i andra fall än när en nära anhörig dödsdats. Psykiska besvär bedöms också kunna uppkomma om någon nära anhörig skadats men det anses dock inte vara lika säkert att besvären är en förutsebar och typisk följd av skadehändelsen. Det föreligger även svårigheter med gränsdragningen mellan allvarliga och lindriga fall av personskada, till skillnad från dödsfall och andra fall. Detta utesluter dock inte rätten till skadestånd om en nära anhörig allvarligt skadats.⁵³

”Framför allt gäller det när någon har tillfogats lidandet av att bevittna själva skadehändelsen [...]. Även annars, t.ex. när den nära anhörige har överlevt efter att ha svävat mellan liv och död, kan en rätt till skadestånd te sig befogad.”⁵⁴

I propositionen som behandlar kränkingsersättning framgår att det även fortsättningsvis är genom rättstillämpningen som det kan avgöras vem som är berättigad till skadestånd, med beaktande av samtliga föreliggande omständigheter.⁵⁵ Brottsoffermyndigheten har därefter i ett ärende under år 2003 utgett anhörigersättning till en mamma med en svårt skadad flicka. Flickan skadades vid en anlagd brand vid en psykiatrisk klinik och i tingsrätten tilldömdes mamman skadestånd för sveda och värk med 50 000 kronor. Mamman vände sig därefter till Brottsoffermyndigheten och yrkade ersättning för psykisk personskada till följd av dotterns svåra skada. Av den medicinska utredning-

⁴⁸ NJA 1996 s. 377. Jfr NJA 1999 s. 632.

⁴⁹ 5 kap. 2 § 3 p. skadeståndslagen.

⁵⁰ Prop. 2000/01:68, s. 33.

⁵¹ NJA 2000 s. 521. I målet underströks de speciella förhållanden som gjorde att syskonens relation till den avlidne kunde presumera att alla syskonen hade drabbats av skadeståndsgrundande psykiska besvär.

⁵² Prop. 2000/01:68, s. 36.

⁵³ Prop. 2000/01:68, s. 33.

⁵⁴ Prop. 2000/01:68, s. 33.

⁵⁵ Prop. 2000/01:68, s. 33.

en i ärendet framgick att flickan till följd av brottet blivit medvetlös och att hon ännu inte blivit kontaktbar. Med hänsyn till den allvarliga skada som dottern fått ansåg Brottsoffermyndigheten att mamman var berättigad till ersättning uppgående till 25 000 kronor för sveda och värk.⁵⁶

Om en närstående uppsåtligen dödas lämnar ett flertal försäkringsbolag ersättning med ett fast belopp.⁵⁷ Som närstående definieras make, sambo, föräldrar och barn samt syskon som den anhörige sammanbor med.⁵⁸ Länsförsäkringar och Trygg-Hansa har begränsat ersättningen till 25 000 kronor respektive 30 000 kronor, medan försäkringsbolaget If inte har någon i förväg fastställd begränsning. Till skillnad från både skadeståndsrätten och brottsskadeersättningen finns det inte någon möjlighet för den försäkrade att få ersättning om den anhöriga endast skadats allvarligt.

Barn som bevittnar brott

Barn som bevittnar våld mot en närstående påverkas ofta psykiskt av upplevelsen. I ett förslag från Justitiedepartementet föreslås därför att barn som bevittnar brott ska betraktas som brottsoffer.⁵⁹ Enligt förslaget är möjligheten till ekonomisk ersättning ett viktigt bidrag till att barnen synliggörs och får en konkret upprättelse. Sedan tidigare finns det möjlighet för barn som bevittnar brott att erhålla brottsskadeersättning, nämligen om barnet till följd av detta drabbats av en personskada.⁶⁰ Rätt till ersättningen förutsätter dock att det finns rätt till skadestånd. Ett barn som drabbats av känslomässiga eller psykiska besvär som trots allt inte kan hänföras till personskada har därför inte någon rätt till ersättning, genom vare sig skadestånd eller brottsskadeersättning. Rätt till skadestånd saknas också om barnet visserligen fått en personskada men det inte anses vara en sådan följd av den skadegörande handlingen som faller inom gärningspersonens ansvarsområde.

I förslaget om rätt till ersättning för barn som bevittnar brott föreslås ett införande av en särskild ersättning till dessa barn. Genom en utökning av kretsen brottsoffer som har rätt till brottsskadeersättning åtar sig staten ansvaret för de barn som påverkas av att tvingas bevittna våld mot en närstående person. Barnen föreslås dock ingen rätt till ersättning från gärningspersonen genom skadestånd, eftersom det ansågs innebära en avvikelse från allmänna skadeståndsrättsliga principer som inte bör rubbas utan goda skäl.⁶¹ Inte heller enligt de privata försäkringsavtalen som ger ersättning till brottsoffer, får barn som bevittnar brott någon ersättning.

⁵⁶ Dnr 534/04. Se även Nyhetsbrev från Brottsoffermyndigheten, årgång 9. Nummer 1–2, 2004.

⁵⁷ Se Länsförsäkringar, If och Trygg-Hansa. Folksam utger ersättning till dödsboet om skadehändelsen leder till dödsfall.

⁵⁸ Se bl.a. Trygg-Hansa Hem-, villahem och fritidshusförsäkring, s. 36.

⁵⁹ Ds 2004:56 Barnen i brottets skugga, s. 39 ff. Propositionen läggs i mars 2006.

⁶⁰ Nyhetsbrev från Brottsoffermyndigheten, årgång 9. Nummer 1–2, 2004.

⁶¹ Ds 2004:56, s. 45 f.

Ersätts alla skador?

Skador på grund av brott, som inte medför personskada utan istället orsakat sakskada eller ren förmögenhetsskada, kan innebära kännbara förluster för den skadelidande. Men när det gäller sakskada är möjligheten till ersättning starkt begränsad avseende brottskadeersättningen eftersom ett åtagande från samhällets sida inte är lika påtagligt som vid personskador. Sakskador ska som huvudregel ersättas genom ett egendomsskydd som den skadelidande själv ombesörjt. Ett privat försäkringsskydd för egendom anses vara något som den skadelidande kan och ska ordna själv.⁶²

Sakskador som vållats av någon som är intagen på kriminalvårdsanstalt eller liknande inrättning kan dock ersättas genom brottskadeersättningen. Detsamma gäller för ren förmögenhetsskada, alltså en ekonomisk skada utan samband med person- eller sakskada, om särskilda skäl föreligger. Med särskilda skäl avses t.ex. om brottet begåtts mot arbetsgivare, fosterföräldrar, övervakare eller andra som står i liknande förhållande till gärningspersonen samt om skadan till sin typ ligger nära en sakskada. Som exempel kan nämnas fall där någon rånas på tillhörigheter genom hot eller där en åldring luras att lämna ifrån sig värdeföremål. Ersättningen utgår till den del av värdet på egendomen som inte täcks via den skadelidandes försäkring. Har den skadelidande låtit bli att försäkra sin egendom avräknas ändå en summa motsvarande den som skulle ha utgått om egendomen varit försäkrad.⁶³

Brottskadeersättning för sakskada eller ren förmögenhetsskada kan dessutom lämnas i undantagsfall om den skadelidandes möjligheter att försörja sig allvarligt har äventyrats genom skadan eller ersättningen annars framstår som särskilt angelägen. Syftet med bestämmelsen är att skapa en ersättningsmöjlighet för personer som lever under begränsade ekonomiska förhållande och som har drabbats av en kännbar skada. Den som exempelvis driver ett litet företag och förlorar dyrbar utrustning som är nödvändig för verksamheten, eller den som har dålig ekonomi och blivit av med egendom som behövs för det dagliga livet, är personer som kan komma ifråga för ersättning enligt undantagsregeln. Detsamma kan gälla för den som berövats sparmedel som satts undan för sitt uppehälle.⁶⁴

Som tidigare framgått ersätts kränkning genom brott enligt både skadeståndsrättsliga regler och från brottskadeersättningen. När det gäller försäkringsbolagens överfallsskydd är det dock endast försäkringsbolaget If som ersätter kränkning på grund av brott. Försäkringsbolagen Folksam, Trygg-Hansa och Länsförsäkringar ersätter endast personskador.⁶⁵ Det innebär att kränkningers ersättningar huvud-

⁶² Prop. 1977/78:126, s. 42.

⁶³ 3 § och 8 § brottskadlagen samt prop. 1977/78:126, s. 42.

⁶⁴ 3–4 §§ och 8 § brottskadlagen samt prop. 1977/78:126, s. 42 f.

⁶⁵ If Hem Försäkringsvillkor, s. 13.

sakligen endast utgår som skadestånd och brottsskadeersättning. Eftersom försäkringsersättningen kan ersätta personskada men inte kränkning, kan brottsoffret i detta fall tvingas vända sig till antingen gärningspersonen eller Brottsoffermyndigheten för att få ersättning för kränkning.

Jämkning av brottsskadeersättning

I både skadeståndslagen och lagen om brottsskadeersättning återfinns jämningsregler som möjliggör en jämkning av ersättningen på grund av medverkan genom vållande på den skadelidandes sida.⁶⁶ Det är dock viktigt att understryka att jämkning av brottsskadeersättning kan ske i större utsträckning än beträffande skadestånd.⁶⁷ Anledningen är att ersättningen inte bara ska ses som en social funktion utan även beaktas ur ett kriminalpolitiskt perspektiv. Det anses därför vara rimligt att den som deltagit i brottslig eller i annan klandervärd verksamhet får finna sig i en reducerad ersättning.⁶⁸

Jämkning av ersättningen sker främst om det förekommit provokation från den skadelidandes sida. Har den som uppträtt provocerande tillfogats allvarliga skador, som inte stått i rimlig proportion till provokationen, görs dock ingen jämkning.⁶⁹

Ersättningen kan även sättas ned helt eller delvis om det är skäligt med hänsyn till att den skadelidande eller, om skadan har lett till döden, den avlidne genom sitt uppträdande i samband med brottet eller på annat liknande sätt uppsåtligen eller av oaktsamhet har ökat skaderisken. En liknande jämningsregel begränsar ersättning för sakskada eller ren förmögenhetsskada. Härvid krävs att den skadelidande genom underlåtenhet att vidta sedvanliga försiktighetsåtgärder uppsåtligen eller av oaktsamhet har ökat skaderisken.⁷⁰

Självrisk

De flesta försäkringsbolag har utformat sina avtalsvillkor så att överfallsskyddet innehåller ett självriskavdrag. Försäkringsbolaget Trygg-Hansa saknar dock ett sådant avdrag.⁷¹

Även från brottsskadeersättningen avräknas ett självriskavdrag som beräknas med ledning av de lägsta självriskbelopp som tillämpas i för-

⁶⁶ Se 6 kap. 1 § skadeståndslagen och 9 § brottsskadelagen.

⁶⁷ 9 § 2 st. brottsskadelagen. Se även prop. 1998/99:41, s. 14. Notera dock att i skadeståndslagen finns vidare en möjlighet till jämkning av skadeståndet av hänsyn till den skadevällande, vilket saknar motsvarighet i brottsskadeersättningen.

⁶⁸ Prop. 1977/78:126, s. 25, prop. 1998/99:41, s. 16 ff. och bet. 1998/99:JuU20 Ändringar i brottsskadelagen.

⁶⁹ Brottsoffermyndighetens referatsamling, 2003, s. 22. När det gäller jämkning torde även bilden av brottsoffret vara avgörande. När brottsoffer diskuteras förekommer ofta en idealiserad bild av brottsoffret, se Lindstedt Cronberg, 2002, s. 40. Idealbilden av ett brottsoffer kan definieras som en person som oförskyllt råkat illa ut, som varken känner eller har en personlig relation till skadevällaren enligt Christie, Nils, *Det idealiska brottsoffret*. I Åkerström, Malin och Sahlin, Ingrid (red), *Det motspänstiga offret*. Studentlitteratur, Lund 2001, s. 46–60.

⁷⁰ Prop. 1998/99:41, s. 12 ff. 9 § 2 st. brottsskadelagen

⁷¹ Trygg-Hansa Hem-, villahem och fritidshusförsäkring, s. 38.

säkringsbolagens överfallsskydd. Avdrag för självrisk infördes bl.a. av administrativa skäl. Det ansågs inte rimligt att ansvarig myndighet skulle belastas med ett stort antal ärenden som rör endast låga belopp, utan de administrativa utgifterna skulle stå i rimlig proportion till de utbetalde ersättningsbeloppen. Det bedömdes inte heller lämpligt att den som fått sin försäkringsersättning minskad med ett självriskavdrag skulle kunna vända sig till staten och få avdraget ersatt och därmed pröva samma skada först av försäkringsbolaget och sedan på nytt av ansvarig myndighet.⁷² Ett motsvarande avdrag saknas dock avseende skadeståndersättningar.

Självrisk i brottsskadeersättningen avräknas från alla skador utom dem som orsakats av någon som är intagen på kriminalvårdsanstalt eller dylikt. Det finns dessutom en möjlighet för Brottsoffermyndigheten att avstå från självriskavdrag om särskilda skäl föreligger. Möjligheten har använts i tre typfall, nämligen om brottet riktat sig mot barn eller ungdom, om den skadelidande har avlidit till följd av brottet (humanitära skäl) eller om ersättningen utgetts i särskilt ömmande undantagsfall.⁷³

Samordning med andra trygghetsersättningar

Många brott drabbar människor som redan befinner sig en svår ekonomisk situation.⁷⁴ Ersättningssystemens samordning med andra typer av sociala trygghetssystem är därför en viktig aspekt för brottsoffer. Enligt exempelvis lagen om bostadsbidrag får barn undanta ersättning i anledning av personskada eller kränkning från inkomstbedömningen när rätten till bostadsbidrag fastställs.⁷⁵ Det innebär således att bostadsbidrag som utgår till vuxen kan minskas på grund av ersättningar för brott eftersom den bidragsgrundande inkomsten för bidraget utökas med den ersättning som brottsoffret fått. Det bör dock understrykas att det är endast 15 procent av den förmögenhet som överstiger 100 000 kronor som ingår i inkomstberäkningen.⁷⁶ Det finns ändå anledning att ifrågasätta om brottsofferersättningar som betalas ut till låginkomsttagare verkligen innebär att brottsoffret får full ersättning för sina skador, eftersom ersättningarna kan betraktas som inkomst enligt socialrättslig lagstiftning. Trots att beräkningsunderlaget för flertalet av de socialförsäkringsrättsliga förmånerna utgår från den taxerade inkomsten kan alltså ersättningar till brottsoffer

⁷² Prop. 1977/78:126, s. 26 ff.

⁷³ 4 § och 10 § brottsskadelagen samt Brottsoffermyndighetens referatsamling, 2003, s. 24.

⁷⁴ Lindgren, Pettersson och Hägglund, 2001, s. 109.

⁷⁵ 5–5 a §§ lagen (1993:737) om bostadsbidrag, eftersom ersättningen räknas som förmögenhet enligt den skatterättsliga bedömningen, 3 § 1 st. p. 12 lagen (1997:323) om statlig förmögenhetsskatt.

⁷⁶ 5 § lagen om bostadsbidrag. Förmögenheten bedöms enligt lagen (1997:323) om statlig förmögenhetsskatt.

ändå bedömas som inkomst.⁷⁷ Även ur ett skatterättsligt perspektiv kan ekonomisk kompensation till brottsoffer få betydelse. Skadeståndet eller brottsskadeersättningens uppdelning mellan ekonomiska skador och ideella skador har nämligen olika verkningar för inkomstbeskattningen. Ersättningar som utgått från en skadeståndsförsäkring är skattepliktig om ersättningen utgår som livränta, avser förlorad inkomst som skulle ha tagits upp som intäkt, täcker avdragsgill kostnad eller på annat sätt kan hänföras till skattepliktig verksamhet. Med skadeståndsförsäkring avses en försäkring som ersätter den försäkrade det skadestånd som denne har rätt till vid personskada vid överfall eller liknande.⁷⁸ Ideella skadestånd, liksom ersättningar för sakskada, är normalt skattefria, medan ersättning för sakskada blir skattepliktig om ersättningen avser tillgångar i näringsverksamhet.⁷⁹

Socialtjänsten är en annan viktig del i samhällets välfärdssystem. Den som drabbas av brott kan alltid vända sig till socialtjänsten för att få stöd och hjälp. Även anhöriga till den som utsatts för brott kan vara i behov av stöd och hjälp från socialtjänsten.⁸⁰ I socialtjänstlagen återfinns en allmän bestämmelse om socialtjänstens ansvar för och skyldigheter gentemot brottsoffer. Socialnämnden har även ansvar att verka för att kvinnor som är eller har varit utsatta för våld och andra övergrepp i hemmet bör få stöd och hjälp för att förbättra sin situation.⁸¹ Generellt sett har den som inte själv kan tillgodose sina behov eller få dem tillgodosedda på annat sätt rätt till bistånd från socialnämnden för sin försörjning och för sin livsföring i övrigt. Härigenom ska den enskilde försäkras skälig levnadsnivå.⁸² Rätten till försörjningsstöd beror på den sökande familjens aktuella ekonomiska situation. I den individuella biståndsprövningen skyddas i princip inga tillgångar i hushållet. Alla tillgångar och inkomster för dem som ingår i hushållet betraktas i bedömningen av rätten till bistånd. Även barn och ungdomar räknas som hushållsmedlemmar. Försörjningsstöd utgår vanligen inte om den sökande har kontanter, banktillgodoshavande eller lätt realiserbara tillgångar.⁸³ Någon generell rätt att undanta skadeståndersättning för ideella skador eller brottsskadeersättning finns inte. I förarbetet till socialtjänstlagen uttalas dock att en individuell bedömning om rätten till bistånd ska göras i varje enskilt fall och att det kan möjliggöra att hänsyn tas till om ersättningen betalats ut till någon som varit utsatt för brott och har behov av långvariga och kostsamma behandlingar.⁸⁴

⁷⁷ Mannelqvist, 2003, s. 175 ff. och Gunnarsson, Åsa, *Fördelningen av familjens skatter och sociala förmåner*. Iustus förlag, Uppsala 2003, s. 171.

⁷⁸ Se 8 kap. 15 § inkomstskattelagen (IL).

⁷⁹ RÅ84 1:35 och 8 kap. 22 § IL.

⁸⁰ Prop. 2000/01:79, s. 36.

⁸¹ Se 5 kap. 11 § socialtjänstlagen.

⁸² 4 kap. 1 § socialtjänstlagen.

⁸³ Gunnarsson, 2003, s. 184 ff.

⁸⁴ Prop. 2000/01:80 Ny socialtjänstlag mm, s. 94 f.

Ersättningarnas indirekta effekter

Ersättningar till brottsoffer utgår till enskilda individer. Men ersättningarna påverkar även andra i den drabbades familj ur ett ekonomiskt perspektiv. Som tidigare uppmärksammats kan ersättningen ingå i inkomstberäkningen för rätten till bostadsbidrag. Det innebär att om den skadade är berättigad till bostadsbidrag innan skadan, kan den rätten upphöra efter utbetald ersättning. Undantag har dock gjorts för barn under 18 år avseende ersättning för personskada eller kränkning som utbetalats till dem i egenskap av brottsoffer, så länge ersättningen inte avser täckning för kostnader.⁸⁵ Behovet av detta undantag märktes tydligt i samband med brandkatastrofen i Göteborg i slutet av 1990-talet. Eftersom syftet med ersättningen bland annat är att kompensera barnet för lidande och obehag ansågs det olyckligt att ersättningen skulle ligga till grund för inkomstberäkningen vid bedömningen av bostadsbidrag.⁸⁶ Om en vuxen dock erhåller ersättning riskerar hela familjen att förlora rätten till bostadsbidrag.

Ur familjerättslig synvinkel kan utbetalda ersättningar till brottsoffer få konsekvenser om brottsoffret är gift.⁸⁷ För det första utgör ersättningen inte makens enskilda egendom utan ingår i giftorättsgodset enligt egendomsreglerna i äktenskapsbalken.⁸⁸ Detta medför att ersättningen även ingår i den egendom som delas vid en bodelning.⁸⁹ Skiljer sig makarna efter det att brottsoffret fått sin ersättning medför detta således att inte bara brottsoffret, utan även den andra maken får del av ersättningen. Om den andre maken är densamma som gärningspersonen innebär detta att gärningspersonen får en del av ersättningen. Inte nog med det, har gärningspersonen/maken dessutom betalt skadeståndet själv har maken rätt till gäldstäckning för skadeståndskostnaden ur sin egendom innan bodelning sker.⁹⁰ Sammantaget betyder detta att om gärningspersonen är gift med brottsoffret kan gärningspersonen både få skuldtäckning för ersättning och rätt till hälften av den utbetalade ersättningen enligt allmänna bodelningsregler.

Konsekvenser för brottsoffret?

Rättskedjan för ersättning till brottsoffer är komplex. Brottsoffrets ersättningsmöjligheter utgår från tre olika system som är både samtida och subsidiära till varandra. Ersättningsystemen överensstämmer till viss del sinsemellan, men uppvisar även avvikande drag. Från brottsoffrets perspektiv är det viktigt att synliggöra de ekonomiska konsekvenser som kan uppstå och i forskningsprojektet *Ekonomiska conse-*

⁸⁵ 5 a § lagen om bostadsbidrag.

⁸⁶ Prop. 2002/03:33, s. 9.

⁸⁷ Se närmare Lundmark, Åsa, Hur kan det komma sig? I Granström, Görel (red.), Den onda cirkeln. Om brottsoffer, genus och rätten. Uppsala Publishing House, Uppsala 2004, s. 174–210.

⁸⁸ 7 kap. 1–2 §§ äktenskapsbalken (ÄktB).

⁸⁹ 10 kap. 1 § ÄktB.

⁹⁰ 11 kap. 2 § ÄktB.

kvenser för brottsoffer studeras koherensen både inom och mellan de system som reglerar rätten till ersättning, tillsammans med ersättningsarnas indirekta konsekvenser.⁹¹

En central skadeståndsrättslig princip är att den skadelidande ska få full täckning för skadan, vilket innebär att brottsoffret ska sättas i samma ekonomiska situation som om skadan aldrig inträffat. Därutöver ska brottsoffret även få upprättelse för den förnedrande och kränkande handlingen som denne blivit utsatt för och få en möjlighet att återställa självrespekten och självkänslan. Principen upprätthålls dock inte avseende försäkringsersättningar, vilka huvudsakligen är utformade som summaförsäkringar och inte tar hänsyn till den faktiskt inträffade händelsen eller beaktar eventuella kränkningar. Även brottsskadeersättningen, som baseras på skadeståndsrättsliga principer, innehåller vissa skillnader gentemot skadeståndersättningen.

Alla brottsoffer ersätts inte i de olika systemen eftersom definitionen av brottsoffer inte överensstämmer dem emellan. Försäkringersättningarna utgår generellt sett från en mer begränsad definition än vad skadeståndsreglerna gör. Skadeståndersättningar är i sin tur mer avgränsande än tillämpningen inom brottsskadeersättningen. Alla skador ersätts inte heller i samtliga ersättningsystem. Återigen är försäkringarna mer inskränkande än skadestånd och brottsskadeersättning. I detta sammanhang bör det dock understrykas att brottsskadeersättningens regler är mer återhållsam än skadeståndslagens bestämmelser, vilket beror på att brottsskadeersättningen i grunden är ett statligt ersättningsystem som inte ska jämföras med skadestånd.

Sammantaget innebär detta att överensstämmelsen mellan systemen haltar betänkligt. Ur ett brottsofferperspektiv uppkommer en osäkerhet kring både vem och vad som ersätts i systemen. Under senare år har även diskrepansen mellan utdömda skadeståndsbelopp i domstolen och den beslutade ersättningen från brottsoffermyndigheten uppmärksamats.⁹² Varken Brottssoffermyndigheten eller försäkringsbolagen är bundna av den skadeståndsprövning som görs i domstolen. Har domstolen dock sakprövat skadeståndet bestämmer Brottssoffermyndigheten ofta ersättningen till samma belopp. Avviker Brottssoffermyndighetens bedömning från domstolsbedömningen sker detta framför allt när ersättningsnivån klart frångått rådande praxis och brottsoffret riskerar antingen att få ersättningen sänkt eller höjd. Eftersom utfallet hos Brottssoffermyndigheten kan avvika från domstolsprövning har myndighetens fria skadeståndsrättsliga pröv-

⁹¹ Projektet är, som framgått, en del av brottsofferprojektet *Brottsoffer i rättsväsendet*, vid Juridiska institutionen Umeå universitet.

⁹² Se Selin, Fredrik, *Ersättningen och offret — en analys av skillnader i skadeståndsrättsliga bedömningar mellan Brottssoffermyndigheten och de allmänna domstolarna*. Examensarbete (20 p) vid Juridiska institutionen ht-04, Umeå universitet.

ning kommit att diskuteras, eftersom den upplevs som rättsosäker för brottsoffret.⁹³

Ersättningarnas indirekta effekter och samverkan med annan lagstiftning är andra konsekvenser som möter brottsoffret. En viktig fråga är exempelvis om uttalandet i motiven till socialtjänstlagen beaktas vid bedömningen av rätten till bistånd? Tar socialnämnden hänsyn till att skadeståndet inte bör medräknas, om det utbetalats till ett brottsoffer som har behov av långvariga och kostsamma behandlingar? Förslaget till undantag i förarbetet gäller vidare endast ideella skadestånd. Det torde innebära att ersättningar för personskada som inte är ideella ingår i bedömningsunderlaget till socialt bistånd.

Att bli utsatt för ett brott medför ofta både psykiska och fysiska följder. Ersättningen ska i dessa fall fungera som en gottgörelse, men detta kan dock motverkas av andra rättsregler. Olikheter mellan ersättningssystemen, tillsammans med att rätten till olika skadeersättningar medför att andra sociala förmåner försvinner eller att gärningspersonen får delvis rätt till skadeståndet utifrån familjerättsliga regler, kan medföra att brottsoffret istället upplever en andra kränkning.⁹⁴ Medför de ekonomiska konsekvenserna för brottsoffer att det finns skäl att tala om klass- och könsskillnader avseende de ekonomiska följderna av ersättningar till brottsoffer? En mycket central fråga är då vilka konsekvenser detta får för principerna om upprättelse och kompensation för brottsoffer genom ekonomisk ersättning?

⁹³ Se vidare Selin, s. 39 ff.

⁹⁴ Om ett brottsoffer i mötet med t.ex. rättsväsendet eller sjukvården upplever förnyade kränkningar, genom exempelvis okunskap hos människor, bristande åtgärder eller icke-fungerande regelsystem, kan detta medföra ett sekundärt trauma. Detta kallas även för sekundär viktimisering. Se bl.a. Weinehall, Katarina, Att växa upp i våldets närhet. Ungdomars berättelser om våld i hemmet. Pedagogiska institutionen, Umeå universitet 1997.